

Izvori o riječkim povijesnim novinama 1813. - 1918.

Lea Lazzarich, llazz@svkri.hr

Sveučilišna knjižnica Rijeka

Libellarium, II, 1 (2009): 65 – 79.

UDK: 070.19(497.561)''1813/1918''=163.42

Stručni rad

Sažetak

Nedostatak cjelovitog pregleda riječkih povijesnih novina u razdoblju od početaka novinskog tiska u Rijeci 1813. do 1918. godine prouzročio je brojne probleme u istraživanju riječke povijesti, i to kako pojedinih događaja tako i općih okolnosti. Takvo je stanje rezultiralo potrebom komparativnog analiziranja raspoloživih izvora o riječkim povijesnim novinama i, slijedom toga, izrade sustavnog pregleda svih objavljenih naslova u navedenom razdoblju. Tijekom stvaranja takvog pregleda izvori (pod tim se pojmom ovdje podrazumijevaju radovi, ponajprije bibliografije, koji se bave riječkim povijesnim novinama) su sustavno i komparativno analizirani te su provjereni podaci o svakom naslovu, ali i sami naslovi koji nisu transparentno navedeni u svim izvorima, s ciljem stvaranja popisa novina prema definiciji i obilježjima. Time je osigurana platforma za daljnji rad i riješen barem dio nedoumica u istraživanju riječkih povijesnih novina.

Doprinos istraživanja su novi, dopunjeni i često izmijenjeni podaci o naslovu, impresumu ili periodičnosti pojedinih novina (uz napomenu da se periodičnost nerijetko mijenjala tijekom godina), koji su od ključne važnosti kako u knjižničarskom tako i u povijesnoistraživačkom smislu. Ne prejudicira se da je istraživanje konačno i zatvoreno, već se naglašava nužnost daljnjeg propitivanja podataka o pojedinim povijesnim novinama, uzimajući pritom u obzir činjenicu da je posljednje sustavno istraživanje provedeno prije pedesetak godina.

KLJUČNE RIJEČI: Rijeka, povijesne novine, istraživanje povijesnih novina, hrvatska novinska građa.

Povijesne novine

Stare novine izvor su informacija o svim područjima ljudske djelatnosti – one su svjedoci vremena. Prema definiciji, novine su svako periodično izdanje koje u pravilu izlazi dnevno ili tjedno, rjeđe petnaestodnevno ili mjesečno, uz označeni datum i redni broj, uvijek ista naziva, koje se tiska radi obavještanja javnosti o događajima na području ljudske djelatnosti i o svim aspektima društvena života (Hrvatska enciklopedija

2005: 771). Obilježja su novina to da su namijenjene javnosti, da objavljuju vijesti o najnovijim događajima, da izlaze redovito i imaju univerzalan sadržaj. Primarna funkcija novina jest informiranje, prijenos važnih, aktualnih događaja. U praksi, u novine se ubrajaju i službena glasila političko-teritorijalnih zajednica.

Mnogo je složenije pitanje što su povijesne ili, kako ih se katkad naziva, „stare” novine. U ovoj je radnji prihvaćena sljedeća odrednica: „Kada se radi o novinama kao staroj građi, često se koriste pojmovi ‘povijesne’ ili ‘stare’ novine. U inozemnoj stručnoj literaturi ti se pojmovi odnose na novine koje su izlazile u razdoblju od početka objavljivanja do 1850. godine. U nazivima projekata koji se bave problematikom zaštite hrvatske novinske građe pojavljuje se pojam ‘stare novine’. U tom bi slučaju primjereniji naziv bio ‘povijesne novine’, koji se odnosi na sve novine koje su izlazile do kraja 19. stoljeća. Uobičajen pojam u stranoj stručnoj literaturi za tu vrstu građe jest engl. *historical newspapers* i njem. *historische Zeitungen*.” (Hasenay – Krtalić 2009: 203). Pojam „povijesne novine”, s obzirom na kontekste proizvodnje, distribucije i recepcije, može se primijeniti i na naslove tiskane u 20. stoljeću, u konkretnom slučaju do kraja Prvoga svjetskog rata.

Izvori o povijesnim riječkim novinama

Komparativnu analizu izvora i moguću prosudbu o novinama nije moguće provesti bez definicije samog novinskog izvora, jasnog profiliranja obilježja novina i terminološke odrednice koja definira dijakronijski okvir i opseg povijesnih novina iz određenog razdoblja.

Izvori koji donose informacije o riječkom izdavaštvu, osobito novinskom, vrlo su rijetki i nedostatni. Od bibliografske obrade riječkih povijesnih novina Miroslave Despot i Sergija Celle iz 50-ih godina 20. stoljeća proteklo je više od pedeset godina. U tom razdoblju nije izrađeno nijedno sustavno istraživanje. Danas već istraživanje radova tih znanstvenika donosi mnoštvo informacija o znanim i manje znanim naslovima koji su se u raznim razdobljima i na raznim jezicima pojavljivali u „gradu svetog Vida”, i oni su u ovom radu korišteni kao temeljni izvori. Nakon 50-ak godina potrebno je ponovno komparativno usporediti sve dostupne izvore te sumirati riječko novinsko izdavaštvo, čime će se otvoriti put za daljnja istraživanja.

Prve novine objavljene u Rijeci bile su „Notizie del Giorno”, koje su izlazile od 8. rujna 1813. do listopada 1814. Primjerak ovih novina otkriven je slučajno. Prilikom postavljanja izložbe o Rijeci u Padovi u lipnju 1956. godine, iseljenik Armando Dalmin ustupio je za postav svoj primjerak lista „Notizie del Giorno” (Cella 1957: 197). Prvi broj novina izašao je 8. rujna 1813. i u cijelosti je sačuvan u arhivu društva Societa’ di studi Fiumani u Rimu, te je objavljen i preveden u časopisu „Fluminensia” 1992. godine (Konestra-Srdoč 1992: 15). Societa’ di studi Fiumani posjeduje još jedan primjerak

PROGRAMMA.

Eroveria, ingiusta è l'accusa degli stranieri più volte avvertita, che nella scala delle nazioni civilizzate l'Ungheria in quanto al progresso s'attrovi stazionaria. No, non è stazionaria questa nobilissima nazione, giacché per mille epoche azioni in guerra, piena di coraggio, franca di spirito, e quindi qualunque altra possa nobilitare l'eroe per l'amore di patria, e per tutti gli che sono di nazionale, ha già conseguito il beneficio intimo del secolo, se era rimasta, e sebbene tenuta all'antica Costituzione, che per tanti secoli formò la sua forza, si presta opera, e a gran passo s'è acciò s'innalzamento di ogni ramo di civile costituzione. Da ogni lato del vasto suo regno, nel cui seno sono costanti popoli sono accolti per lingua, origine, costumi ed usanze diversi, partono vivi raggi di luce atti a dissipare a poco a poco quella densa caligine, che, come un tempo le altre nazioni europee, del pari la teneva miseramente avvolta. Che se la luce del moderno incivilimento venne alquanto più tardi a riacquistare l'orizzonte del suolo ungarico, se salvò la lingua e l'ordine esterno di suoi pochi statuti pochi patenti, veri apostoli della presente civile rigenerazione, tanto si avvera lo sviluppo dei bracci miglioramenti, se, in una parola, la nazione ungarica non può ancora vantarsi di stare a livello col le più colte ed illustri nazioni europee, vario e possente in sono le ragioni.

Non è nostra intenzione, né qui cada accorto di sviluppare siffatti ragioni, ma per accennarne una, di cui varie altre non sono che conseguenze, diremo, che i Maggiori detti per Ungari sono del momento, in cui sembra occupare il territorio dell'antica Prussia, che chiamano patria Ungheria, vivente in continue guerre, e che più tardi l'Ungheria, attesa la sua posizione geografica, stenta per secoli qual incivile barbaria dell'Europa contro l'impulsibile marcia della Cristianità. — Resta svolgere le pagine della storia di Ungheria per ammirare conanti di tale verità. Da Arpad principe degli Ungari, dopo della piena di morte che avvenne stabilmente in Ungheria sino a Stefano (dal 931 - 997) i Maggiori non ebbero altro nome che la guerra, entrarono in Germania, cospicuo la Baviera e la Spira, la Francia, e penetrarono in Italia, portando ovunque il furore della

loro armi invincibili. In occidente tutte le popolazioni stettero trepidanti al solo nome degli Ungari. L'Italia fu sede per la seconda volta: levitò Pavia più di che un broccio di roveri. Finalmente Enrico successore dell'Imperatore Corrado frenò le loro accortie nel 955, ed Ottone suo figlio il respinse dai suoi fu dell'Innoce. Questa sconfitta degli Ungari segnò l'epoca del primo loro disarmamento, il di cui nome non tardò ad essere frantumato dalla benefica luce del Cristianesimo. Dopo Arpad, Soltan e Tovan erano Geza, che stringendosi in amicizia ed in commercio colle vicine nazioni e permettendo l'ingresso nell'Ungheria ai fondatori del vangelo, nell'abbracciare la fede di Cristo dando il primo l'esempio alla nazione, e confermando il culto del suo figlio Stefano alla virtù, e all'arte di regnare, pose la prima pietra della grandezza degli Ungari. — Stefano il primo dei discendenti d'Arpad, che col consenso del Pontefice assunse nel 1000 il titolo di Re, portò la guerra in Transilvania, la usò al suo cetro, sottomise i Bulgari, e dopo averlo fu posto sul seggio dei santi. Una serie di principi del suo sangue scelse nell'ungarico trono: inutile tornerebbe ogni nostro sforzo se si credesse anche di solo accettare le bellissime intraprese dei successori di suo Stefano. Nella u' del le guerre avvenute sotto Ladislao I, nulla di quelle di Colomano, nulla di Andrea il celebre per le sue spedizioni in Gerusalemme, e per le franchigie accordate ai nobili nella celebre Bulla aurea, ma a chi è ignoto che a Bela IV. toccò di vedere da incancellati soldo de' Tartari sterminati dal cur dell'Ano inundato il suo regno, e dopo le più orribili devastazioni sofferte per circa un triennio, distante il quale l'Ungheria era divenuta un deserto, e lo stesso Re obbligato a ricoverarsi in Dalmazia. — Finalmente per prodigi di valore degli Ungari e del Crosti arrestata la marcia delle orde tartariche quasi alle porte di questa Città, nel campo del vicino Grobuzza furono i Tartari interamente sconfitti, e le fiamme ed i rifugi che in suo campo oggi si trovano sembrano attestare, che colli stanno le loro tombe. Può inoltre di Bela al quanto respingere e l'infelice Bela che tanto per poter in parte scacciare le legioni del deserto suo popolo.

tih novina, kopiju broja 6 od 23. rujna 1813. godine. „Notizie del Giorno” tiskane su u tiskari braće Karletzky, a izlazile su utorkom, četvrtkom i subotom. Formom podsjećaju na bilten, sastoje se od dva lista i donose vijesti s europskih bojišta te informacije vezane uz Rijeku, Zagreb, Berlin i Podgrad. Gase se nakon jedne godine izlaženja; od pojave tih prvih pravih riječkih novina do sljedećeg naslova proći će dvadeset devet godina.

Sljedeći naslov, „Eco del litorale ungarico” (v. sliku 1), prvi je put tiskan 5. travnja 1843. godine. Ta se godina ujedno dugo smatrala i godinom tiskanja prvih riječkih novina, a „Eco del litorale ungarico” prve su cjelovito sačuvane riječke novine, pohranjene u Sveučilišnoj knjižnici Rijeka. Tiskane su također u tiskari braće Karletzky, a izlazile su dva puta tjedno: srijedom i subotom. Na početku svakog broja nalazio se meteorološki izvještaj riječkog nautičkog zavoda, a potom su se nizale vijesti iz zemlje i inozemstva, podaci o kretanju brodova, umrlima u Rijeci i sl.

„Eco del litorale ungarico” prestaje izlaziti 1846., a sljedeći naslov, „L’eco di Fiume”, početak će se tiskati u ljeto 1857. godine. Iznova je, dakle, uslijedilo dugo razdoblje praznine od jedanaest godina bez novina. Riječko tiskarstvo obilježeno je tim razdobljima utihe, „praznim hodom”, kako u tiskarskom radu tako i u izdavaštvu novina, a simbolično o tome svjedoči i poznata činjenica da je od posljednjeg rada tiskarskog stroja Šimuna Kožičića Benje do početka rada tiskare Karletzky proteklo 248 godina. Od prvih novina do drugih, odnosno do trećih, također su se izmjenjivala razdoblja praznine. Te su praznine, s obzirom na novinsko izdavaštvo 19. stoljeća, još čudnije budući da je Rijeka relativno bogat trgovački grad koji živi svoje pomorske i trgovinske veze, koji ubire pomorske takse, grad koji živi punim gospodarskim životom. Rijeka je tijekom stoljeća grad s više jezika u službenoj uporabi (hrvatski, talijanski, njemački, mađarski), a tu je popudbinu nosila sa sobom i u 19. stoljeće.

Novinsko izdavaštvo u Rijeci i okolici prva je sustavno na hrvatskom jeziku istražila povjesničarka Miroslava Despot u bibliografiji *Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843 – 1945*. Tu je bibliografiju autorica radila početkom 1950-ih godina te je realno zaključiti da joj nisu bili dostupni povijesni izvori iz Italije odnosno da nije imala uvid u arhivsku građu koja je završetkom Drugog svjetskog rata iščezla iz grada na Rječini. Autorica je temeljito istražila sve dostupne izvore (većinom na talijanskom jeziku) te sustavno razvrstala naslove prema mjestu izdavanja (Rijeka, Sušak, Bakar i dr.) i prema jeziku (talijanski, hrvatski), a unutar te podjele kronološki prema vremenu izlaženja.

Sergio Cella objavljuje 1957. godine u časopisu „Fiume: rivista di studi Fiumani” članak *Giornalismo e stampa periodica a Fiume 1813-1947*, detaljan popis tiskanih naslova novina i časopisa, u kojemu je odmah vidljivo da raspolaže većom količinom informacija odnosno da već podatkom u naslovu pomiče prvu godinu izdanja povijesnih novina. Autor se koristi već ranije objavljenom bibliografijom Miroslave Despot. Uz nju, glavni su mu izvori članci Klare Zolnai *Bibliografia della letteratura Italiana d’Ungheria*

i Federica Augusta Perinija *Giornalismo Italiano in terra irredenta*. Cella je raspolagao većim brojem činjenica i izvora, te je nadopunio mnoge podatke iz bibliografije Miroslave Despot (primjerice godine izlaženja).

Usporednim pregledom tih izvora dolazimo do nekoliko zanimljivih podataka iz prošlosti riječkih novina:

Najdugovječnija je bila „La Bilancia”, koja je izlazila od 1867., kada izlazi ogleđni broj kojim se najavljuje izlaženje novina (izlaze od siječnja 1868.), do 1919., koja je prema svim izvorima posljednja godina izlaženja (napominjemo da je prema impresumu „La Bilancie” u katalogu NSK-a i SVKRI-a posljednja godina izlaženja 1918.). Tijekom 1884. i 1885. „La Bilancia” je imala četiri dodatka, tj. posebna priloga, no nepoznata je učestalost izlaženja (ne zna se ni je li objavljen jedan broj ili više njih): to su „Gazzetino Rosa” i „Nauta” iz 1884. godine te „Corriere di Fiume” i „l’Avvenire” iz 1885. godine. Despot u popisu nepregledanih povijesnih novina navodi dva naslova: „Gazzetino Rosa” i „l’Avvenire”, dok preostala dva ne spominje (Despot 1953: 624).

Za neke naslove koji su navedeni kao novine upitno je jesu li to zaista bili. U popisu novina na talijanskom jeziku Despot navodi kao zasebne novinske naslove na talijanskom jeziku sljedeće: „La Bandiera”, „Il Fiumano” i „L’Aquila”. Cella navodi da je 1911. bila izborna godina, kada je izlazilo nekoliko glasačkih listova pod zajedničkim naslovom L’epurazione, koji su bili objavljeni na dan glasovanja u samo jednom broju i pod jedinstvenim naslovom: „La Bandiera” od 24. 11.; „Il Fiumano” od 28. 11.; „L’Aquila” od 30. 11. i „La Riscosa” za koju se ne navodi datum.

„Sloboda” je prva sušačka novina koja je započela izlaziti 1878. godine na hrvatskom jeziku tri puta tjedno. Nastavila je težnje pravaša začete u „Primorcu” tiskanom u Kraljevici (1873. - 1878.), a tradiciju tih povijesnih novina nastavit će „Hrvatska sloga” 1898. i „Novi list” od 1900. pod upravljačkom i uredničkom palicom Frana Supila. Tiskat će se u Rijeci u Kraljetinoj tiskari, a izlazit će svakoga dana osim nedjelje.

Kod nekolicine naslova istraživanja Miroslave Despot nisu bila dostatna za utvrđivanje završne godine izlaženja. Cella i Salvatore Samani navode precizno završne godine te time smještaju povijesne novine u zatvoreni okvir: „Fiumei Estilap” izlazi do 1917., „Il Giornale” do 1920., a „Riječki glasnik” do 22. 4. 1922. „Studio e lavoro” nema završne godine izlaženja niti u jednom izvoru. Samani posljednjim datumom izlaženja drži 27. 12. 1879., no uz datum stavlja i upitni znak.

Različiti su podaci o početku izlaženju novina „L’operaio”. Despot navodi prvom godinom izlaženja 1884., a Samani i Cella slažu se da je prva godina izlaženja 1885.

Podaci raspoloživi u navedenim izvorima omogućuju usustavljivanje spoznaja o riječkim povijesnim novinama s obzirom na tiskane naslove, mjesto tiska, razdoblje izlaženja i, naposljetku, njihovu periodičnost. Radi preglednosti ti su podaci dani u tablici 1.

Tablica 1. Kronološki pregled povijesnih novina objavljivanih između 1813. i 1918.

Naslov	Mjesto (tiskara)	Razdoblje izlazenja	Napomena (periodičnost)
„Notizie del giorno”	Fiume (Braća Karletzky)	8. 9. 1813. – 10. 1814.	tri puta tjedno (utorak, četvrtak, subota)
„Eco del litorale ungarico”	Fiume (Braća Karletzky)	5. 4. 1843. – 4. 4. 1846.	dva puta tjedno (srijeda, subota)
„L’eco di Fiume”	Fiume (Tipografia Rezza)	2. 7. 1857. – 28. 11. 1860.	tri puta tjedno (srijeda, četvrtak, subota)
„Gazzetta di Fiume”	Fiume (Tipografia Rezza)	17. 12. 1860. – 28. 4. 1862.	dnevno (osim nedjelje)
„Giornale di Fiume”	Fiume (Emidio Mohovich)	7. 1. 1865. – 12. 1865.; 12. 1870. – 12. 1871.	tjedno
„Gazzetta di Fiume – Fiumaner Zeitung”	Fiume (Emidio Mohovich)	2. 9. 1867. – 15. 10. 1867.	tri puta tjedno (utorak, četvrtak, subota); izlaze na talijanskom i njemačkom jeziku
„La Bilancia”	Fiume (Emidio Mohovich)	23. 12. 1867. – 1919.	tjedno do 1870., nakon toga dnevno (osim blagdana)
„Studio e lavoro”	Fiume (Braća Karletzky)	1876. – (1879.)?	tjedno
„Sloboda”	Sušak (Primorska tiskara) do 1883; Zagreb	1878. – 1883.; 1884. – 1886.	tri puta tjedno
„La Varieta”	Fiume (Emidio Mohovich)	1881. – 1896.	tjedno do 1887., nakon toga dnevno
„Fiume”	Fiume (Emidio Mohovich)	1882. – 1892.	dva puta mjesečno, kasnije tjedno
„L’operaio”	Fiume (Tipografia Battara)	1885. (1884.) – 1889.	tjedno
„L’Artiere”	Fiume (Emidio Mohovich)	1. 12. 1886. – 1888.	dva puta mjesečno
„Nepriistrani – L’imparziale”	Sušak (Tiskarski zavod)	1888.	dva puta mjesečno
„La voce del popolo”	Sušak (M. Glavan); Fiume (vlastita) i dr.	3. 11. 1889. – 16. 4. 1915.	dnevno
„Gazzetta di Fiume”	Fiume (Tipografia Battara)	29. 11. 1890. – 1891.	dnevno (osim ponedjeljka)
„Magyar Tengerpart”	Fiume (Tipografia Battara)	1893. – 1895.	
„La Difeza”	Sušak (Rudoff); Fiume (više tiskara)	9. 2. 1897. – 25. 9. 1903.	
„Hrvatska sloga”	Sušak (Kraljetina tiskara)	1898. – 1899.	dnevno (osim nedjelje)
„Avvisatore ufficiale del municipio di Fiume”	Fiume (Emidio Mohovich; kasnije Tipografia Battara)	20. 6. 1899. – 1923.	dva puta tjedno (srijeda, petak), 1905. – 1917. samo četvrtkom

Naslov	Mjesto (tiskara)	Razdoblje izlazenja	Napomena (periodičnost)
„Il popolo”	Fiume (Emidio Mohovich)	9. 1900. – 1. 1920.	dnevno
„Novi list”	Sušak (Kraljetina tiskara); od 1. 3. 1900. Rijeka (vlastita tiskara)	1900. – 1907.	dnevno (osim nedjelje)
„Primorski glasnik”	Sušak (Narodna tiskara)	1902. – ?	tri puta tjedno
„Fiume Szemle”	Fiume (Emidio Mohovich)	1903. – (1906.)	tjedno
„A Tengerpart”	Fiume (Tipografo Polimnia)	1904. – 1918.	dnevno (osim ponedjeljka)
„Fiume Hirlap”	Fiume (Tipografia Lloyd)	1905. – 1909.	dnevno
„Riječki glasnik”	Rijeka (Riječka združena tiskara)	1905. – 22. 4. 1922.	dva puta tjedno (ponedjeljkom i četvrtkom)
„La Giovine Fiume”	Fiume (Tipografia Battara; Emidio Mohovich)	6. 4. 1907. – 19. 2. 1910.	dva puta tjedno (srijedom, subotom)
„Riečki novi list”	Rijeka (Riječka dionička tiskara)	1907. – 19. 12. 1915.	dnevno
„Il Corriere”	Fiume (A. G. Dobrovich)	5. 11. 1907. – 1909.	dnevno
„La Tabacchina”	Fiume (Tipografica Fiumana)	1908. – 1909.	tjedno (subotom)
„Fiume Estilap”	Fiume	1908. – 1917.	dnevno (osim ponedjeljka)
„Il Lavoratore”	Fiume (Polimni; E. Mohovich)	1909. – 1913.	tjedno (subotom)
„Riječke novine”	Rijeka (Miriam)	1912. – 1914.	dnevno (osim nedjelje)
„Il Giornale”	Fiume (Tipografia Battara)	1912. – 1920.	dnevno (osim nedjelje)
„Primorske novine”	Sušak (vlastita tiskara)	1916. – 1922.	dnevno (osim ponedjeljka)

Novine tiskane u Rijeci od 1813. do 1918.

Prve riječke novine tiskale su se u tiskari braće Karletzky („Notizie del giorno” i „Eco del litorale ungarico”), a nakon njih izdavački posao preuzima Ercole Rezza, mladi talijanski tiskar i knjigoveža, koji 1848. doseljava iz Trsta. Tipografia Rezza smješta se u kuću Persich na Korzu gdje će se novine tiskati do 1862. godine. Sljedeći važan riječki tiskar bio je Emidio Mohovich, koji svoju punu prepoznatljivost doživljava s izdavanjem „La Bilancie” (trideset godina bio je glavni urednik tih novina). Uslijedio je niz tiskara koji su u navedenom razdoblju tiskali novine, a o ukupnom broju novinskih naslova

koji su izlazili u Rijeci od 1813. do 1918. godine postoje različita mišljenja. Prema Mirosłavi Despot bilo ih je 35 (1953: 611), uz još 5 naslova tiskanih na Sušaku. U Rijeci je u tom razdoblju izlazilo (ili je ondje počelo izlaziti) 25 novina na talijanskom, 6 na mađarskom i 4 na hrvatskom jeziku. Na Sušaku se u tom razdoblju svih 5 naslova tiska na hrvatskom jeziku. U svoj se dostupnoj literaturi broj novina tiskanih na hrvatskom jeziku podudara, no kod broja talijanskih novina uočljiva su razilaženja. Prema Celli u Rijeci je tiskano 28 talijanskih naslova. Prednost u ovom smislu treba dati procjeni Mirosłave Despot, jer je precizno raščlanila naslove novina od naslova časopisa držeći se kriterija definicije novina te pregledavajući *de visu* novinske fondove koji su joj bili dostupni. Cella navodi naslove novina prema godinama izlaženja, no u svojim popisima objedinjuje i časopise i novine. Oboje knjižničarski dosljedno kao zaseban naslov navode naslov novina koje su, primjerice, bile dodatak nekim drugim novinama, a izašle su pod posebnim naslovom, s drugačijom numeracijom. S obzirom na povelik broj nepregledanih novina koje Despot navodi u svom popisu, a Cella spominje samo naslovom u godini izlaženja, što ne pruža dostatne podatke kojima bismo odredili je li doista riječ o novinama ili ne, zbirne brojčane podatke ne bi trebalo smatrati konačnima. Nužno je istaknuti potrebu za daljnjim sustavnim istraživanjima riječkih povijesnih novina.

Mađarsko novinsko izdavaštvo u Rijeci najpreciznije je određeno i izvorima potkrijepljeno, točnije, definiran je broj povijesnih novina. U obzir se mora uzeti i činjenica da nekolicina novinskih naslova u Rijeci izlazi dvojezično (na talijanskom i mađarskom), a ne treba zanemariti ni podatak da „Eco del litorale ungarico”, iako tiskan na talijanskom jeziku (dvadestak godina prije uspostave Dvojne Monarhije), donosi program „Fiume con Ungheria”, čime potvrđuje svoju mađarsku orijentaciju.

Svi se izvori slažu da prve novine na mađarskom jeziku počinju izlaziti 1882. godine pod nazivom „Fiume”, a u manjem dijelu izlaze i na talijanskom jeziku. Nakon njih, prema Mirosłavi Despot, izašlo je još 5 mađarskih novina: „Magyar Tengerpart”, „Fiumei Szemle”, „A Tengerpart”, „Fiumei Hirlap” i „Fiumei Estilap”. Cella, međutim, navodi još nekoliko naslova:

- „Magyar Tengerpart”, 1884. – (nepoznata završna godina izlaženja)
- „Magyar Tenserpart”, 1893. – 1903., političko-ekonomsko-pomorski dnevnik koji je 1904. zamijenjen novim naslovom, „Tengerpart” (Despot potonji naslov opisuje kao prvi, bez prethodnika)
- „Fiume Naplo”, 1906. – 1907., politički dnevnik, tiskan je usporedno na talijanskom i mađarskom jeziku
- „Fiumei Ujsag”, 1917. – 1918., dnevni politički list, nastao kao derivat „Fiumei Estilapa”, koji je 1917. prestao izlaziti.

Prema dostupnoj literaturi u Rijeci su izlazile i novine na njemačkom jeziku „Tagblatt für Fiume und Abbazia”, koje su paralelno donosile i tekst na talijanskom jeziku.

Tiskane su u Rijeci, u tiskari Emidia Mohovicha, a uredništvo im je bilo smješteno u Opatiji. Novine su izlazile tjedno (Guida di Fiume 1890: 93).

Komparativnom analizom izvora o povijesnim riječkim novinama došlo se do povećeg broja novinskih naslova koji su izlazili u Rijeci u navedenom razdoblju i koji odgovaraju opisu novina prema knjižničarskim kriterijima, tj. prema sadržajnim kriterijima i periodičnosti izlaženja. No podaci su nedostadni da bismo pobliže definirali jesu li ti naslovi doista povijesne novine prema definiciji i obilježjima. Svi takvi naslovi navedeni su u tablici 2.

Tablica 2. Kronološki pregled naslova bez dostatnih podataka: u literaturi se navodi samo naslov bez preciziranja je li riječ o novinama ili časopisu

Naslov	Mjesto (tiskara)	Razdoblje izlaženja	Napomena
„L’aveniere”	Fiume	1885. – ?	Dodatak „La Bilanciji” – literarni prilog
„L’aventuroso”	Fiume	1872. – ?	
„Indipendente”	Fiume	1868. – ?	
„Gazzetino Rosa”	Fiume	1884. – ?	Dodatak „La Bilanciji”
„Il grillo”	Fiume (Tipografia Fiumana)	1890. – 1891.	satirični tjednik
„Tagblat für Fiume und Abbazia”	Fiume (Emidio Mohovich)	1884. – ?	uredništvo u Opatiji
„Gazzeta del Popolo”	Fiume (Tipografia Battara)	1899. – ?	nepolitički tjednik
„Il piccolo di Fiume”	Sušak (Tipografia Rudolf)	1902. – ?	nedjeljni dodatak „Il piccolo illustrato” u bibliografiji M. Despot nalazi se kao samostalni naslov
„Magyar Tenger”	Fiume	1905. – 1906.	političko-ekonomsko-pomorski tjednik
„Fiumei Naplo”	Fiume (Emidio Mohovich)	1906. – 1907.	tiskan je na talijanskom i mađarskom jeziku
„Il Quarnero”	Fiume (Tipografia Battara)	1906. – 1911.	katolički tjednik
„Il Giorno ”	Fiume (Tipografia Battara)	1913. – ?	politički dnevnik
„Giornale cinema Parigi”	Fiume (Emidio Mohovich)	1913. – 1914.	
„Fiume Hirado”	Fiume	1914. – ?	
„Glasnik Riečki”	Sušak – Rijeka	1908.	izlazi dva puta tjedno (srijedom i subotom)
„Glasnik”	Rijeka	1908.	izlazi tjedno (subotom)

Naslov	Mjesto (tiskara)	Razdoblje izlazenja	Napomena
„L'epurazione” (naslov prema S. Celli) – glasački list	Fiume (Emidio Mohovich)	1911.	glasački listić koji je objavljen kao jedinstveni naslov i broj: 1. „La Bandiera” od 24. 11., 2. „Il Fiumano” od 28. 11., 3. „L'Aquila” 30. 11., 4. „La Riscosa” – prva tri naslova navedena su u bibliografiji M. Despot kao naslovi novina
„Il Diavoletto”	Fiume (Emidio Mohovich)	1877. – ?	humoristični tjednik
„Ficcanaso”	Fiume (Emidio Mohovich)	1877. – ?	humoristični tjednik
„Avvisatore del movimento commerciale di Fiume”	Fiume (Emidio Mohovich)	1882. – 1892.	izlazi dva puta tjedno (potom tjedno)
„Magyar Tengerellek”	Fiume	1884. – ?	izlazi tjedno, prilozi na talijanskom, njemačkom i mađarskom
„Nauta”	Fiume (Emidio Mohovich)	1884. – ?	odatak „La Bilanciji”
„Corriere di Fiume”	Fiume (Emidio Mohovich)	1885. – ?	odatak „La Bilanciji”

Zaključak

Predstavljeni korpus riječkih povijesnih novina upućuje na raznolikost izdavaštva kojemu je temeljno obilježje bila višejezičnost, što je pak izravna posljedica povijesnih okolnosti obrađenog razdoblja. Te su okolnosti bitno utjecale na sadržaj i kvalitetu zavičajnog novinskog fonda, na njegovu jezičnu raznolikost i na činjenicu da pregršt naslova navedenih u tablici 2. tek otvara mogućnost budućih istraživanja. Odredimo li povijesnim novinama kratak povijesni okvir, prolazimo kroz niz promjena: od 1465. do kraja Prvog svjetskog rata (1918.) Rijeka je pod vlašću Habsburgovaca. Odlukom Marije Terezije Rijeka 1779. postaje *corpus separatum* odnosno autonomno tijelo izdvojeno od države koja okružuje grad, a izravno podređeno ugarskoj kruni. Godine 1848., u jeku europskih previranja, Josip Bunjevac u ime bana Josipa Jelačića okupira Rijeku, raspušta gradsku upravu i utemeljuje Riječku županiju. Dvadeset godina kasnije, Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. Rijeka ponovno postaje *corpus separatum* pod ugarskom krunom, a taj će status zadržati do 1918. godine.

Može se pretpostaviti da je upravo status *corpus separatum* utjecao na tiskanje prvih novina („Notizie del giorno” 1813. i „Eco del litorale ungarico” 1843.) i da je grad posebna statusa svojom neovisnošću omogućio izdavanje novinskih naslova u punoj slobodi gradskog života. Nejasno je zašto je razdoblje između dvaju naslova, usprkos postojanju tiskare braće Karletzky koja je kontinuirano radila na riječkom Korzu, toliko

1867
Donnerstag 3. September

Verleger: Ben Jahn

FIUMANER ZEITUNG

Anstaltliche Anzeigen der Waaren- und Effecten-Cours.

Hiesige Waaren-Markt vom 31. August.		Hiesige Effecten-Markt vom 31. August.		Hiesige Waaren-Markt vom 31. August.		Hiesige Effecten-Markt vom 31. August.	
Waare	Preis	Waare	Preis	Waare	Preis	Waare	Preis
Wolfsfell	100.00	Wolfsfell	100.00	Wolfsfell	100.00	Wolfsfell	100.00
... (many more rows) ...	...	...	...	...	...	...	...

Gewerkschafts-Bericht.

Paris 31. August. — Die Gewerkschaften ...

... (text continues) ...

Schulden-Bericht.

Am 31. August. — Anzeigen ...

... (text continues) ...

Unter Ladung.

Die Oberstaats-Anwaltschaft ...

... (text continues) ...

Telegraphische Bepeschungen.

Am 31. August. — Telegramme ...

... (text continues) ...

Slika 4. „Fiumaner Zeitung” odnosno „Gazzeta di Fiume”, novine izlaze na njemačkom i talijanskom jeziku od 3. rujna 1867. godine.

dugo. Austro-Ugarska Monarhija donijet će Rijeci europeizaciju u njezinom, za Rijeku i tiskarstvo, pozitivnom smislu, otisnut će se niz naslova na nekoliko jezika i svi će postojati u gradu na Rječini u kraćem ili duljem razdoblju.

Multikulturalnost i multijezičnost dvije su temeljne odrednice povijesnih riječkih novina. Kultura se ogleda u suživotu različitih naroda, koji u gotovo svakom dnevnom listu pronalaze informacije o sebi i sebi važnim temama, sve to mogu pratiti na jeziku koji im je poznat, a mnogi naslovi tiskani su dvojezično (uobičajeno talijanski i mađarski).

Povijesne riječke novine nezaobilazan su izvor informacija upravo o multikulturalnosti i višejezičnosti kao vrijednostima koje je Rijeka živjela tijekom svih burnih stoljeća, a pregled naslova dostatan je podatak za buduća istraživanja i propitivanja važnosti svakog pojedinog naslova u vremenu i prostoru u kojem je tiskan.

Popis ilustracija

1. „Eco del litorale ungarico”, prve sačuvane novine u fondu Sveučilišne knjižnice Rijeka.
2. „La Varietta: giornale per tutti”, počinje izlaziti 1882. godine.
3. „Studio e lavoro”, počinje izlaziti 1876. godine.
4. „Fiumaner Zeitung” odnosno „Gazzeta di Fiume”, novine izlaze na njemačkom i talijanskom jeziku od 3. rujna 1867. godine.

Literatura

- Blažeković, T. 1953. *Fluminensia Croatica*. Zagreb: JAZU.
- Cella, S. 1957. „Giornalismo e stampa periodica a Fiume 1813 – 1947”, *Fiume* 5: 26 – 63.
- Despot, M. 1953. „Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843 – 1945.”, u *Rijeka: zbornik*, 611 – 639. Zagreb: Matica hrvatska.
- Guida di Fiume*. 1890.
- Hasenay, D. i Krtalić, M. 2008. „Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe”, *Libellarium* 1 (2): 203 – 220.
- Hrvatska enciklopedija*. 2005. Svezak VII. Mal – Nj. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Konestra Srdoč, I. 1992. „O prvim riječkim novinama s početka 19. stoljeća”, *Fluminensia* 2: 15 – 25.
- Lakatoš, J. 1911. „Hrvatska štampa”, u *Jugoslavenska štampa: referati i bibliografija*, 151 – 221. Beograd: Srpsko novinarsko društvo.

Lukežić, I. 2006. *Ogledalo bašćinsko*. Rijeka: ICR.

Perini, F. A. 1937. *Giornalismo Italiano in terra irredenta*. Perugia: Facolta fascista di scienze politiche.

Samani, S. 1969. *Bibliografia Storica di Fiume*. Roma: Societa' di studi Fiumani.

Zolnai K. 1932. *Bibliografia della letteratura Italiana d'Ungheria 1699 - 1918*. Budapest: Stephaneum nyomda.

Žic, I. 1998. *Kratka povijest grada Rijeke*. Rijeka: ICR.

Summary

Sources on historical newspapers in Rijeka (1813-1818)

The lack of a holistic overview of the Rijeka historical newspapers from the beginnings of newspaper printing in 1813 to 1818 has caused many problems in conducting research on the history of Rijeka, both when it comes to individual events and the general context. This situation brought about the need to conduct a comparative analysis of available resources on historical newspapers in Rijeka and make a systematic overview of all titles published in that period. The various sources consulted during research (papers, mostly bibliographies, which deal with the historical newspapers in Rijeka) were analyzed systematically and comparatively, and the data on each title, as well as the titles themselves had to be verified, as they were not transparently stated in all sources, with the aim of making a list of newspapers by definition and features. This provided a platform for future research and cleared some ground for the investigation of historical newspapers in Rijeka.

This research provides new, amended or altered data about the title, masthead, or frequency of publication for particular papers (which would often change over the years), which are crucial from the book trade as well as research perspectives. The research is not deemed final and concluded – the need for further examination of data on particular historical newspapers is underlined, bearing in mind that the last systematic research was conducted 50 years ago.

KEY WORDS: historical newspapers in Rijeka, research on historical newspapers, old or historical newspapers, Croatian newspaper records.